

Relevantnost poststrukturalističkih gledišta za tumačenje društvenih promjena u Europi

BRANKA MRAOVIĆ
Geodetski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
e-mail: branka.mraovic@public.srce.hr

UDK 130.2:316.4
316.7:130.2
1 Foucault, M.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 11. prosinca 2004.

U središtu je analize Foucaultova (2001) teza: Možda meta današnjice nije otkriti tko smo mi, nego radije odbiti što smo mi. Dekonstrukcija koju obavlja poststrukturalistička analiza istražuje način na koji menadžerski diskurs privilegira određene vrste vrednota kao što su feasibility i effectiveness, dok druge isključuje, marginalizira i instrumentalizira. Time što ukazuje na pristranost jezika što se koristi pri utvrđivanju različitih sadržaja "deskriptivne etike", primjerice, etičkog kodeksa kojim se želi etablirati vlast menadžmenta kao objektivni "režim istine", poststrukturalizam zadaje ozbiljan udarac "deskriptivnoj etici", jer dovodi u pitanje njezinu koherentnost. Radikalna kritička perspektiva zamjera Foucaultu to što ne uspijeva priznati da identitet i ne-identitet uzajamno konstituiraju jedno drugo. Ovaj aspekt "negativne dijalektike" postmodernisti previđaju, iz čega proizlazi i njihova poteškoća u oblikovanju društveno efikasnoga političkog projekta. Cilj je kritičke holističke prakse transcendiranje alijenirajućih učinaka kapitalističke društvene reprodukcije, pri čemu će internet biti privilegirani medij.

Ključne riječi: ISTINA, DISKURS, BIO-MOĆ, INTERNET

Uvod

Koncepcija Europske Unije, koja je u današnje vrijeme osvojila prednost u odnosu na druge opcije, temelji se na mobilnoj strukturi u čijoj je pozadini doktrina *acquis communautaire*, što znači da je svaki novi korak prema integraciji ireverzibilan (Leach, 1998). Ovo je golem izazov za zemlje kandidatice i pristupnice, ali i povećava odgovornost njihovih izabranih predstavnika za potpisivanje ugovora s tako delikatnim i dugoročnim posljedicama. Dobra vijest, međutim, proizlazi iz činjenice da ovi procesi potenciraju zahtjeve za većom socijalnom kontrolom, što potpuno uključuje javnu sferu i stavlja društvenu dobrobit iznad uskoga konvencionalnog fokusiranja na profit i povećanje financijskog bogatstva.

S obzirom na činjenicu da ne postoji teorija bez političkih implikacija, u ovome se radu želim usredotočiti na doprinos poststrukturalističkih gledišta u artikulaciji nove etike i moralnog djelovanja, ali ne kroz ispitivanje prigovora što bi ih bilo moguće uputiti pojedinim koncepcijama, nego me prije svega zanima kako ove orijentacije mogu pridonijeti produktivnom dijalogu čija je intencija novo promišljanje pojma prakse unutar kritičke perspektive. Drugim riječima, mene više zanima ono što spaja ove različite poduhvate pri problematiziranju autoritativnih i stabilnih značenja, iako bi, dakako, bilo kontraproduktivno zanemariti ono što ih razdvaja. Također, želim skrenuti pozornost na relevantnost ovih koncepcija za propitivanje načina na koje se ljudski um podvrgava ideološkim konstrukcijama što se utjelovljuju kroz različite oblike organizacija. Na posljetku, želim skrenuti pozornost na emancipatorske mogućnosti interneta i odgovoriti na pitanje zašto radnička globalna solidarnost, zahvaljujući novim informacijskim i komunikacijskim tehnologijama dobiva u naše doba realne temelje.

U središtu je analize Foucaultova (2001) teza: Možda meta današnjice nije otkriti tko smo mi, nego radije odbiti što smo mi. Odatle, čini se da bi etički, socijalni i filozofski zadatak naših dana bio pokušati osloboditi individuum "duple vezanosti", što se odnosi na simultanu individualizaciju i totalitarizaciju modernih struktura moći.

Poststrukturalistička analiza upućuje protuudarac humanističkome gledištu utemeljenome u renesansi na etosu znanosti i napretka, prema kojemu autonomno Jastvo počiva u središtu ljudske egzistencije, ozbiljujući sebe procesom samospoznaje, a taj je proces olakšan uz pomoć građanskih institucija i pravila. Osnovna je intencija ovog pristupa pokazati da humanizam sprečava, a ne olakšava, napredak kritičkog uma. Humanistički je projekt, njegujući kult ljudske volje, trebao osloboditi ljudski rod podčinjenosti drugim zemaljskim silama; on je to činio tako što je moralne standarde i disciplinu kombinirao sa znanstvenim i tehnološkim izumima, što predstavlja temelj razvitka kapitalizma. To je rezultiralo time, kaže Giddens, da se pretvorio u svoju kontradikciju i završio u zatvoru egoizma, pridonoseći moralnoj anomiji moderne kulture (Giddens, 1997).

Derrida (1996) ističe da su institucije “stabilizacija nečega što je u biti nestabilno i kaotično”, pri čemu podupire posthumanističko shvaćanje modernoga stanja u kojem je “čovjek” neizlječivo decentriran. Iz toga slijedi da bilo kakav dualizam između Ja i Drugoga gubi razlog opstanka jer ovisi o samovoljno povučenim granicama. Izranjajući kao alternativa kartezijskoj ideji o autonomnome egu, poststrukturalizam shvaća pojam Jastva kao nečega što je “multidimenzionalno” i “bez središta”.

Doprinos poststrukturalističkog i posthumanističkog mišljenja u ovim raspravama, Wilimott vidi ponajprije u naporima da se pokoleba etablirane pretpostavke i obrasce mišljenja i djelovanja, čime ono pridonosi razvitku “analitičke etike” s neodređenom normativnom svrhom. Drugim riječima, “dobro” i “zlo” nisu nešto inherentno određenome djelovanju, što znači da evaluacija ljudskog djelovanja nije moguća, a da se pritom ne postavi pitanje: Kako je konvencionalni okvir konstruiran ?

Procedure moći

Filozofskoj i političkoj tradiciji u zapadnim je društvima svojstveno da genealogiju podjarmljivanja etablira u negativnom shvaćanju moći kao zabrane. Tijekom povijesti mijenjaju se, dakako, i procedure moći. U 17. stoljeću tjelesni integritet monarha uspostavlja se uz pomoć rituala moći, u 18. stoljeću uspostavljena je mreža oblika kontrole (*quadrillage*), a u 19. stoljeću novi princip postaje društveno tijelo. Eliminacija protivnika uz pomoć javne torture i ezekucije, zamijenjena je metodama sprečavanja zaraze.

Iz tretiranja moći kao instancije negacije proizlazi dupla subjektivizacija. S aspekta njezina vršenja, moć je shvaćena u pojmovima velikoga apsolutnog subjekta koji proglašava zabranu, što implicira postojanje suvereniteta, a s aspekta podvrgavanja, naglasak je na oblicima pristajanja na zabranu, što pretpostavlja postojanje podanika.

Reduciranje procedura moći na zakon zabrane osigurava: 1. shemu moći koja je primjenjiva na svakoj razini; 2. da svako odbijanje moći bude tumačeno kao povreda, prekoračenje propisanih limita; 3. da temeljno djelovanje moći bude ono na razini diskursa zabrane, tj. proglašavanja zakona. Foucault ističe da zakon nije i ne treba biti shvaćen ni kao istina moći ni kao njezin alibi, nego je zakon ponajprije instrument moći. Epistemološka je prednost ovakvog pristupa nedvojbeno, zato što on implicira jedinstvenu i identičnu formulu što počinje biti primjenjivana na svim oblicima društava i svim razinama podvrgavanja. To je, kaže Foucault, pouzdan način da se izbjegne razgovor o moći. Zato on kreće posve drugim smjerom.

Društveno tijelo, prema njegovu mišljenju, nije uspostavljeno uz pomoć univerzalnosti volja, niti je posljedica konsenzusa, prema filozofskoj tradiciji, nego je rezultat materijalnosti moći što funkcionira nad tijelima individuuma. Potreba za poznavanjem tijela izronila je kroz razvitak političkih borbi. Moć ne djeluje samo kroz oblike cenzure, isključenja i blokade, nego proizvodi učinke na razini želje i na razini znanja tako što ga producira. Tu se otvara prostor za mnoge pozitivne pomake. Prije svega, znanosti o čovjeku treba etablirati kroz istraživanje mehanizama moći što okružuju ljudska tijela, djela i oblike ponašanja.

To znači da metodologiju istraživanja moći treba postaviti na posve nove temelje. Foucault postavlja sljedeće tvrdnje: 1. moć koegzistira s društvenim tijelom kroz mrežne povezanosti; 2. odnosi moći su isprepleteni s drugim vrstama odnosa u društvu tako što ih kondicioniraju i istodobno su njima kondicionirani; 3. oni imaju mnogostruke oblike i nipošto ih se ne može reducirati na oblik zabrane i kazne; 4. ne treba pretpostaviti binarnu strukturu dominacije, nego radije mnogostruku produkciju odnosa dominacije, pri čemu je dominacija organizirana u koherentan i jedinstven strateški oblik kroz integraciju mnogostrukih raspršenih, raznovrsnih i lokaliziranih procedura moći; 5. osnovna korist od odnosa moći proizlazi iz činjenice da ih je moguće upotrijebiti u obliku strategija; 6. odnosi moći ne mogu egzistirati bez otpora koji je također mnogostruk, može poprimiti različite oblike i također biti integriran u globalne strategije (Foucault, 1980:142). Prema tome, iako je moć “uvijek već ovdje” i mi nikad nismo “izvan” nje, to ne znači da je nužno prihvaćanje bilo kojeg oblika dominacije koji bi bio neizbježan.

U borbenoj praksi nužno se mijenja uloga intelektualaca. Intelektualac danas više nije i ne treba biti savjetnik; njegova je primarna zadaća topološko i geološko istraživanje bojnog polja – izrada instrumentarija što omogućuje da se pronađu crte slabosti kao i jake točke na kojima se instancije moći perpetuiraju tijekom povijesti.

Moć i istina

Istina nije privilegija slobodnih duhova što funkcionira izvan sfere moći. Naprotiv, ona je producirana i održavana uz pomoć sistema moći s kojima se nalazi u kružnom odnosu, tako što ih potiče i tako što oni nju dalje šire. Foucault to naziva “režimom istine”. Dakle, istina je producirana uz pomoć mnogostrukih oblika prinude, a “politička ekonomija” istine obilježena je uz pomoć pet značajki: 1. istina je usredotočena na oblike znanstvenog diskursa i institucija koje ga proizvode; to su “opće politike istine” što ih društvo prihvaća kao svoj diskurs i skrbi da on funkcionira kao istina; 2. ona je stalno održavana uz pomoć ekonomskih i političkih instancija, zato što je “zahtjev za istinom” jednako važan za ekonomsku produkciju, kao i za političku moć; 3. ona je predmet goleme potrošnje i stalnog širenja kroz aparate informiranja i obrazovanja; 4. ona je pod kontrolom ekonomskih i političkih aparata što vrše ulogu arbitra u čijoj su ingerenciji razlikovanje između istinitih i lažnih iskaza, metode i tehnike njihova nagrađivanja i sankcioniranja, kao i status onih kojima je “dužnost” reći “ono što se smatra istinom”; 5. ona je stvar političkih rasprava i društvenih konfrontacija (Foucault, 1994:131).

Nalazeći intelektualno uporište u Nietzscheovu djelu, Foucault poduzima povijesnu analizu oblika istine koju on naziva politikom istine. Postoje dvije povijesti istine: unutarnja povijest istine, što je konstruirana temeljem povijesti znanosti koja sebe ispravlja temeljem svojih vlastitih principa regulacije, i vanjska povijest istine, što je oblikovana temeljem društvenih praksi pomoću kojih društvo definira tipove subjektiviteta, određena predmetna područja i oblike znanja. Dakle, ne možemo govoriti o jednom jedinom režimu istine, nego je primjerenije usredotočiti se na oblike istine, i, u skladu s tim, trebamo se usmjeriti na proizvodna mjesta njihova pojavljivanja.

U potrazi za historijskim korijenima pojma istine, Foucault razlikuje pojmove *istraživanja* (*inquiry*) i *ispitivanja* (*examination*). Podrijetlo istraživanja moguće je pronaći sredinom srednjega vijeka u juridičkoj praksi gdje se oblike istine definira u pojmovima kaznene prakse. Drugi tip analize, ispitivanje, pojavio se u neposrednoj vezi s formiranjem izvjesnog broja političkih i socijalnih kontrola i nadzora (*surveillance*) tijekom formiranja kapitalističkog društva; ove socijalne prakse stvorile su posve novi tip znanja – znanje o čovjeku, što je nastalo u 19. stoljeću.

Foucaultova je zasluga u tome što je uspio pokazati da znanje nije sila niti univerzalna struktura, nego pripada slučajnom i povijesnom poretku rezultata, događaja i učinaka. Od

čega se sastoji znanje i kako ga se proizvodi, moguće je razumjeti samo ispitivanjem odnosa ovih borbi i moći. To znači da se ne trebamo više osvrtni na filozofe, nego se trebamo usredotočiti na političare i analizu političkih struktura, koje, međutim, nisu nametnute predmetu znanja izvana, nego su, radije, konstitutivne za predmet znanja, područja znanja i odnose između čovjeka i istine. Ovisnost znanja o perspektivi ne proizlazi iz limita ljudske prirode, nego iz polemičkog i strateškog karaktera znanja. Znanje je rezultat djelovanja pomoću kojih ljudska bića nasilno grabe predmete i podvrgavaju ih odnosima sile. Kao takvo, znanje je uvijek krivo tumačenje (*méconnaissance*), zato što je parcijalno, nakrivljeno i ovisno o perspektivi.

U nestabilnom svijetu opozivih struktura, krajnje je dubiozno i nepromišljeno polagati pravo na status gospodara istine ili, pak, njezinih glasnogovornika. Time se nužno mijenja i uloga intelektualaca. Zolino "*Iaccuse*" danas ima posve drukčije konotacije. Vremena u kojima su intelektualci utjelovljeni u osobi pisca bili govornici univerzalnoga, savjest društva i slobodni subjekti, odavno su prohujala.

Nakon Drugoga svjetskog rata, širenjem tehničko-znanstvenih struktura u ekonomsko i strateško polje, etabliran je novi oblik povezanosti između teorije i prakse, u smislu da se zadaća intelektualaca više ne artikulira na razini "univerzalnoga" i "pravde i istine za sve", nego unutar specifičnih sektora na određenim točkama njihova profesionalnog i privatnog života (Foucault, 1994). Tako je bilo moguće razviti bočne veze duž različitih oblika znanja i djelovanja. To je imalo dvije konzekvencije. S jedne strane, intelektualci shvaćeni kao "univerzalna savjest" više nisu suprotstavljeni intelektualcima koji su bili samo "kompetentne instance" u službi države i kapitala. S druge strane, intelektualci su postali bliži proletarijatu i masama zato što se sada susreću s problemima koji su specifični, a ne univerzalni, pa je danas, tvrdi Foucault, primjerenije govoriti o "specifičnim" intelektualcima, nego o "univerzalnim" intelektualcima. Osim toga, intelektualci i radnici uvijek su bili u odnosu konfrontacije s istim protivnikom – multinacionalnim korporacijama, pravnim i političkim aparatima i mešetarima imovine. Prema Foucaultu, teorija je ponajprije alat kojim će se koristiti novi politički subjekti, pri čemu njezina zadaća nije konstrukcija sistema, nego instrumenata za analizu logike specifičnosti moći i borbi oko nje (Foucault, 1980:145).

Iako "režim istine" svojim sadržajem jest ideologijski, to nije njegova bit. Mnogo je važnije da je on bio uvjet formiranja i razvitka kapitalizma, jednako kao što je na sličan način djelovao i u bivšim socijalističkim zemljama. Prema tome, decidan je Foucault, suštinski politički problem za intelektualce nije kritizirati ideološke sadržaje, nego meta njihove kritike treba biti politički, ekonomski i institucionalni režim produkcije istine. Ideja nije emancipacija istine od svakog sistema moći, zato što istina već jest moć, nego odvajanje istine od bilo kojeg oblika hegemonije.

Bio-moć

Za razliku od tradicionalne filozofije, koja je usredotočena na pitanje kako je diskurs istine u stanju postaviti granicu pravima moći, Foucaulta (1980) prije svega zanima kakva su pravila prava etablirana uz pomoć moći u produkciju diskursa istine. Dakle, intencija njegove analize je ispitivanje tehnika i taktika dominacije.

U *Discipline and Punish* on doista govori o novoj "ekonomiji" moći što se u 17. i 18. stoljeću pojavila zajedno s velikim tehničkim invencijama i otkrićima. U tom je razdoblju ljudsko tijelo postalo suštinska snaga produkcije, što je dovelo do invencije posve novog tipa moći koji dopušta da su vrijeme i rad ekstrahirani od tijela. Za razliku od feudalnih društava, u kojima je moć bitno funkcionirala kroz znakove i daće, a njezina je meta bilo masovno tijelo populacije, paralelno s razvitkom kapitalizma pojavila se nova tehnologija moći, čija je temeljna odlika njezin konkretan i precizan karakter i usmjerenost na mikro-tijela individuumu. Od 17. stoljeća nadalje, ekonomski sistem što unapređuje akumulaci-

ju kapitala i sistem moći što zapovijeda akumulacijom ljudi postaju povezani i nerazdvojni fenomeni. U temelju je ove moći čvrsto pletena mreža materijalne prinude, što se vrši uz pomoć sredstava nadzora, a ne fizička egzistencija suverena. Ta ne-suverena moć koju Foucault naziva disciplinarnom moći bila je fundamentalni instrument pri konstituiranju industrijskog kapitalizma i predstavlja, prema njegovu mišljenju, jedan od najvećih izuma građanskog društva. Ova ekonomija moći imala je dvije temeljne funkcije: 1. trebala je povećati podvrgnute sile i 2. poboljšati silu i efikasnost onih koji ih podvrgavaju.

Međutim, teorija suvereniteta nastavila je i dalje egzistirati kao organizirajući princip pravnih kodeksa – ovaj put demokratizirana kroz instituciju kolektivnog suvereniteta, ali je ta demokratizacija suvereniteta bila bitno limitirana uz pomoć disciplinarnog prinude. Prema tome, pravo suvereniteta i mehanizam discipline dvije su koordinate unutar kojih se moć vrši u modernome društvu od 19. stoljeća nadalje.

Discipline kao temelj velikog mehanizma moći iznimno su važan sastavni dio aparata što proizvode znanje, pri čemu imaju vlastiti distinktivan diskurs. One, također, govore o pravilu; međutim, to nije sudbeno pravilo izvedeno iz suvereniteta, nego novi oblik “pravila”, norma što proizlazi iz proizvodnog sistema kao temeljnog instrumenta nove “ekonomije” moći, a ima teži privoljeti ljude da prihvate zahtjeve i naredbe onih koji njima upravljaju i podvrgnu im se čak i onda kad ih ne odobravaju (Foucault, 1991:304). Tako je konstituirano “društvo normalizacije” (Foucault, 1980:107). Istodobno je otvoren i teorijski horizont za znanost o čovjeku koja, prema Foucaultu, nije rezultat napretka u racionalitetu egzaktnih znanosti, nego je diskurs o njoj artikuliran kroz sukob dvaju heterogenih diskursa, s jedne strane, onoga koji je etabliran u pravu što okružuje suverenitet, a s druge, onoga koji je razvijen kroz mehanizme prinudnih sila.

Foucaultov rad olakšao nam je prepoznavanje epohalnog prelaska socijalnih oblika iz društva discipline u društvo kontrole što se zbiva na samome kraju moderniteta i otvara put prema postmodernitetu. Njegova koncepcija bio-moći je od suštinske važnosti za razumijevanje prelaska iz binarne strukture moći prema mrežnoj moći i upravo je taj pomak što se dogodio u paradigmi moći čimbenik što je otvorio mogućnost alternative modernoj organizacijskoj paradigmi.

Disciplinarna moć vlada tako što strukturira parametre i limite mišljenju i praksi, propisujući i sankcionirajući normalno i/ili devijantno ponašanje. Nasuprot disciplinarnome društvu u kome je socijalna zapovijed konstruirana posredstvom institucija, u društvu kontrole mehanizmi zapovijedi postaju imanentni socijalnome polju i distribuirani posredstvom komunikacijskih sustava i informacijskih mreža izravno u mozak i tijelo građana. Bio-moć je oblik moći što upravlja društvenim životom iz njegove unutrašnjosti tako što ga apsorbira, interpretira i nanovo mu daje smisao, koristeći pritom fleksibilne i fluktuirajuće mreže. Prema tome, moć je izražena kao kontrola što se proteže kroz dubine svijesti i tijela populacije i istodobno duž cjelokupnosti socijalnih odnosa. Kontrola društva nad individuumima, više nije vođena samo kroz svijest i ideologiju, nego također i u tijelu i s tijelom, pri čemu život postaje objekt moći. Kao što kaže Baudrillard, “sve ljudsko je umjetno” (Baudrillard, 2000:66). Ovdje, međutim, nije riječ o obuhvaćanju ekonomske ili kulturne sfere društva, nego o prožimanju samoga društvenog *biosa*, čime je razbijen linearni i totalitarni oblik kapitalističkog razvitka. Aktivnosti korporacija više se ne definira uz pomoć apstraktne zapovijedi i organizacije nejednolike razmjene. Prije bi se moglo reći da one neposredno strukturiraju teritorije i populacije. Transnacionalne korporacije neposredno distribuiraju radnu snagu na različita tržišta, funkcionalno alociraju resurse i hijerarhijski organiziraju različite sektore svjetske proizvodnje. Kompleksni aparat koji vrši selekciju investicija i usmjerava financijsko i monetarno manevriranje, diktira novo političko strukturiranje svijeta.

Prema tome, velike industrijske i financijske sile ne proizvode samo robu, nego i subjektivite: one proizvode potrebe, socijalne odnose, tijela i um – one, dakle, proizvode proiz-

vođače (Hardt i Negri, 2001: 32). Uz pomoć komunikacije se istodobno i održava i organizira proces globalizacije. Ona organizira ovaj proces uz pomoć strukturiranja i multipliciranja međusobnih povezanosti kroz mreže. Politička sinteza socijalnog prostora fiksirana je u području komunikacije. Zato su industrije komunikacija zauzele središnju poziciju. S obzirom na činjenicu da se bio-moć utemeljuje na pitanju produkcije i reprodukcije društvenoga bića, nužno se pojavljuje potreba za novom teorijom subjektiviteta koja primarno djeluje kroz znanje, komunikaciju i jezik.

Kulturni kontekst i menadžerske tehnike

Autori čije teorijski korijeni proizlaze iz kritičke teorije i poststrukturalizma dali su velik doprinos demaskiranju dominantne teze da je funkcija organizacija proizvodnja dobara i usluga, time što su skrenuli pozornost na to da je njihova principijelna svrha održavanje i pojačavanje postojećih odnosa moći u kapitalističkom sistemu produkcije. Upravljanje ljudskim resursima pokazalo se izvrsnim dokaznim materijalom za elaboraciju ovih teza. Literatura vrsnoće predstavlja, s jedne strane, američki odgovor na izazove recesije i povećane konkurentske opasnosti, a s druge, ona je nastavak kontinuiranih nastojanja da se pronađu nove strategije uz pomoć kojih će se reducirati troškovi i poboljšati profiti (Clegg, 1992; Guest, 1992; Peters i Waterman, 1982; Kanter, 1990, 1995).

Riječ je o stalnim nastojanjima menadžmenta da se oboje redefinira, i značenje rada i načina na koje se poslodavci odnose prema zaposleniku. S druge strane, kad se uzme u obzir inherentna težnja kapitala da se stalno širi preko svojih granica, konzekvencija izvoza/uvoza menadžerskih tehnika dobiva status prvorazrednoga političkog, moralnog i teorijskog pitanja, čime kulturni kontekst postaje iznimno važna varijabla za analizu organizacijskog ponašanja.

Mabey i Iles (1996) skreću pozornost na to da "upravljanje ljudskim resursima" treba prije svega shvatiti kao novi oblik menadžerske kontrole čija moć ne proizlazi iz utjecaja na izvršenje posla, nego se ogleda ponajprije u njegovoj sposobnosti da postojeće društvene vrednote i političke prioritete uključi u intra-organizacijske odnose. Riječ je, dakle, o novim tehnikama i novom jeziku pri konstrukciji značenja, čime je omogućena ukupna kontrola načina na koje se razmišlja o organizacijama i kako ih se razumije, kao i načina na koje su vođene i oblikovane organizacijske svrhe i dinamike. Međutim, u ovim se tehnikama posve zanemaruje postojanje različitih kognitivnih mapa i osobnih sadržaja individuuma što su u njih uključeni. Također, vrlo je malo dokaza koji bi poduprli tezu da prakse upravljanja ljudskim resursima imaju pozitivan utjecaj na rad organizacija. To znači da interpretacija smisla upravljanja ljudskim resursima nužno zahtijeva razumijevanje dominantnih vrednota, ekonomskih prioriteta i kulturnog konteksta zemlje u koju se upravljanje ljudskim resursima uvodi.

Clark i Mallory (1996) temeljem rezultata istraživanja međunarodnog tima o prirodi upravljanja ljudskim resursima u sedam europskih država (Velikoj Britaniji, Francuskoj, Španjolskoj, Njemačkoj, Nizozemskoj i Švedskoj), o menadžerskim implikacijama jedinstvenoga europskog tržišta, također dolaze do zaključka da upravljanje ljudskim resursima treba radije pojmiti kao nešto kulturološki relativno. Dobiveni nalazi govore u prilog tome da američke menadžerske ideje, modeli i teorije imaju manju primjenljivost i relevantnost u državama koje ne dijele ove kulturološke vrednote. Kad je riječ o fenomenu moći, svakako je najjača diskriminanta individualistički ili kolektivistički kulturni kontekst (Levitsky, 1996; Adler, 1997).

Angloameričke koncepcije upravljanja ljudskim resursima inzistiraju na pomaku s odnosa menadžment – sindikati na odnose menadžment – zaposlenik (unitaristička perspektiva). U izrazito kolektivističkim kulturama, menadžerska praksa uzima u obzir činjenicu da su radne zadaće označene u pojmovima grupa tako što članovi grupe dijele odgovornost i nagrade za njihovo uspješno ostvarenje. Umjesto nametanja "univerzalnih" teorija jedne kulture drugoj, Clark i Mallory predlažu alternativni model za razumijevanje "europskog" upravlja-

nja ljudskim resursima koji oni shvaćaju kao rezultat interakcije triju faktora: 1. međunarodnoga institucionalnog konteksta, 2. nacionalne kulture i 3. nacionalnoga institucionalnog konteksta. Ovaj model omogućuje pomak s etnocentričkog pristupa prema više policentričnom pristupu u komparativnim ispitivanjima upravljanja ljudskim resursima.

Kome diskurs služi?

Novija istraživanja fokusirana su na organizacije kao procese, a ne na organizacije kao entitete, što znači da su njihove primarne mete aktivnost i svrhe samog organiziranja kao zajedničkog principa u svim organizacijama. Zato su poststrukturalistički autori više zainteresirani za *sličnosti* između svih vrsta organizacija što proizlaze iz njihove uloge u održavanju sistema vladavine i kapitalističkog režima istine. Istraživanja su fokusirana na oba aspekta, i na izvanjske odnose organizacije prema širem društvu, osobito na socijalne učinke korporacijske kolonizacije, reorganizacije društva, i prevlast javne sfere, kao i na unutarnje odnose u pojmovima dominacije što se obavlja posredstvom instrumentalnog načina mišljenja, diskurzivne zatvorenosti i procesa pristajanja (Deetz, 2000).

Poststrukturalistički pristup priznaje funkcionalnu uporabu moći u ostvarenju željenih ciljeva. Ono što on dovodi u pitanje jest poželjnost samih ciljeva, te u koje svrhe služe organizacijski oblici i kako ih se održava. Jackson i Carter (2000) naglašavaju da se organizaciju ne može primjereno definirati, a da se ne uvidi ključna uloga moći, odnosno, kad je riječ o organizacijskome ponašanju, je li riječ o korištenju disciplinarnosti moći ili o podvrgavanju disciplinarnosti moći. Međutim, strukturu se ne može shvatiti kao nešto što određuje djelovanje zato što ona nije ni zbiljska niti transcendentna, nego je proizvod ljudskoga uma (Jackson i Carter, 2000: 41). U skladu s tim, niti jedan oblik organizacije ni poretka nije neizbježan, čime se otvara prostor za organiziranje što smjera ustrojstvu društvenog poretka s "humanijim likom". Prema tome, meta buduće analize mora biti ljudski um i način na koji se on podvrgava ideološkim konstrukcijama što se utjelovljuju kroz različite oblike organizacija.

Poststrukturalističke su teorije svojim inzistiranjem na prvenstvu i središnjosti moći pri analizi organizacija i organizacijskog ponašanja učinile važan pomak time što su na argumentiran način dovele u pitanje tvrdnje da organizacijsku aktivnost treba shvatiti kao funkcionalnu, racionalnu i, odatle, neutralnu. Naprotiv, organizacije su prije svega politička mjesta ostvarena u uvjetima borbe i dominacije, što upućuje na potrebu da ih se shvati kao dio općeg sistema koji Foucault zove vladavinom. Njegove analize bacaju novo svjetlo na pret hodno zanemarene dimenzije vladavine i upravljanja odnosima moći, omogućujući nam pritom uvid u način na koji se poredak ozbiljuje i održava (O'Doherty i Willmott, 2001), kao i u kulturološke mehanizme za gušenje otpora i podvrgavanje zaposlenika (Ackroyd i Thompson, 1999). Foucault pokazuje kako je za sve interakcije karakteristično to da su one obilježene vršenjem moći što počiva u individualnim subjektima koji nastoje postići kontrolu zato da bi mogli dati prednost *svome* gledanju na svijet – zapravo, da bi mogli postići moć označavanja. Nije struktura predmet iskustva, nego je to sila tuđih želja koje nam se nameću. Zato, s razlogom, možemo govoriti o proizvodnji istine.

Pitanje koje Foucault postavlja u *The Order of Things* jest kako i zašto u određenim momentima povijesti i u određenim poredcima znanja dolazi do naglog prekida s postupnim transformacijama određenog tipa diskursa, načina govora i shvaćanja. Ova munjevitost, po njegovu mišljenju, nije posljedica novih otkrića, nego je znak radikalnih modifikacija u pravilima oblikovanja iskaza koji su prihvaćeni kao znanstveno istiniti. Pitanje, dakle, glasi: Što vlada iskazima i kako oni u međusobnom odnosu konstituiraju znanstveno prihvatljive tvrdnje tako da tvore režim (*régime*), politiku znanstvenog iskaza?

Međutim, bitno pitanje nije ono o formiranju paradigmi, nego ono o problemu diskurzivnog režima, što se konstituiraju kroz odnos znanja (*savoir*) s društvenim institucijama, političkim pitanjima društvene regulacije i ekonomskim zahtjevima. Na taj način, Foucault čini

veliki korak naprijed, jer stavljanjem u odnos diskursa i mrežne moći, on *de facto* pita: Kome diskurs služi? U skladu s tim, početna točka analize ne treba biti veliki model jezika i znakova, zato što nas determiniraju odnosi moći, a ne odnosi značenja.

Iz rakursa kritičke analize, moć je najčešće propitivana ili kao totalitarna, što se odnosi na moć u bivšim socijalističkim zemljama, ili joj se pristupalo kroz analize klasne dominacije, kao što je slučaj u zapadnome kapitalizmu. Zanimljivo je, međutim, da pitanje mehanizama moći po sebi nikada nije postavljano. Distinktivnost Foucaultova pristupa je u tome što je usredotočen na mogućnosti i načine konstitucije objekata, meta moći.

Ukazujući na pristranost jezika koji se koristi da bi se utvrdili različiti sadržaji "deskriptivne etike", npr. etičkog kodeksa kojim se želi etablirati vlast menadžmenta kao objektivni "režim istine" (Foucault, 1984), poststrukturalizam zadaje ozbiljan udarac "deskriptivnoj etici" jer dovodi u pitanje njezinu koherentnost. Odatle, normalizacija se pojavljuje kao neizbježna meta poststrukturalista. Neupitno weberovsko povjerenje u "činjenice" oni izazivaju pitanjima o proizvodnji činjenica i vrijednosnim izborima što su napravljeni tijekom njihove identifikacije. Na isti način poststrukturalizam izaziva ekonomske analize što slave autonomiju individuuma, budući da on stavlja naglasak na to *kako* se oblikuje djelovanje individuuma i *kako* ga se omogućuje uz pomoć nadindividualnih sila.

Vršenje moći predstavlja nametanje gledišta na svijet što ga zastupaju oni koji imaju moć, tako što su uzurpirali "pravo" da govore u ime onih koji je nemaju, zato što je njihovo pravo na vlastito mišljenje zaničevano. No, čak i kad se govori o onima koji imaju moć i o onima koji je nemaju, još uvijek se koristi relativno neutralan jezik. Pritom treba uočiti da vršenjem moći nastaju žrtve. Diskurs se odnosi na iskustvo ljudi na radu, ali ne uključuje njihovu interpretaciju kakvo je to iskustvo, zato što menadžeri i znanstvenici iz područja menadžmenta imaju moć označavanja, pri čemu koriste tehnički jezik. Njihov diskurs definira kakvo je to iskustvo *za sebe*, ali ne što ono znači. To bismo mogli nazvati činom vrhovne vlasti.

Dekonstrukcija koju vrši poststrukturalistička analiza istražuje način na koji menadžerski diskurs privilegira određene vrste vrednota kao što su *feasibility* and *effectiveness*, dok druge isključuje, marginalizira i instrumentalizira. Za razliku od konvencionalne lingvistike koja riječi shvaća kao konvencionalna sredstva za hvatanje fenomena koje opisuju, Derridina dekonstrukcija upućuje na to da svaki pojam unutar danog sistema razlika ovisi o samovoljnom isključivanju značenja koja bi u nekoj drugoj konstelaciji odnosa mogla biti u njega uključena. Derrida (1988) ističe da se ova stalna "alijenacija" pojavljuje kao nešto konstitutivno. No, ovdje se kao bitno postavlja pitanje je li moguće otuditi jezik ili je prije riječ o "strukturni alijenacije bez alijenacije"? Iz činjenice da je jezik koji mi govorimo ujedno i jezik Drugoga – "Ja imam samo jedan jezik, a on nije moj" – proizlaze strukturalni limiti "posjedovanja" jezika, ali i naša odgovornost za njegovu uporabu (Derrida, 1988:25).

Odatle, intencija je dekonstrukcije eksponirati način na koji određeno znanje ovisi o početnom retoričkom koraku koji je u temelju arbitraran (Mouffe, 1996). Tako jezik postaje oružje čija je osnovna svrha da uključi "ovo" i isključi "ono". Međutim, upravo to isključivanje čini značenje i vlast inherentno nestabilnima, zato što ih se, kao što to ističe Foucault (*Power/Knowledge*) održava samo uz pomoć dogovora i moći. Oblici društava i moći su labilni i uvjetovani pojmovi, a to znači opozivi i osporivi.

Političke implikacije postmodernog projekta

Prema tome, poststrukturalističku analizu možda najbolje obilježava njezina involviranost u predanost volji nespokoja i, zato, smatra Willmott (1998) ona može korisno dopuniti neke druge struje kritičkog mišljenja, tako što upućujući na mogućnost destabilizacije (Derrida, 1996) kao načina otkrivanja političkih i etičkih temelja etabliranih praksi i vjerovanja, ovo gledište priziva njihovu opozivost i tako daje pozitivan doprinos kritičkoj analizi i moralnome/političkom djelovanju.

Poput autora kritičke teorije, Foucault također želi zadržati istinu kao regulativni ideal, ali njemu je ponajprije stalo do toga da ovaj ideal spasi od etabliranoga, hegemonijskog razumijevanja istine u kojem se moć shvaća kao endemski uvjet, jednako kao i konzekvencija istine. Riječ je, naime, o tome, upozoravaju Derrida i Foucault, da pripisivanje univerzalnosti ili transcendentalnosti određenim principima može biti opasno jer na praktičnom planu otvara prostor za eliminaciju svih onih koji ne zadovoljavaju ili ne odobravaju takve kriterije.

Poststrukturalistička analiza ne teži tome da formuliра koherentan program djelovanja; naprotiv, njezina snaga je, tvrdi Willmott, u tome što može pomoći protiv naivnih i nepromišljenih političkih odluka i avantura. Derrida očekuje da se njegove tvrdnje propituje prema kriterijima “logičkog dijaloga i etike otvorene dijaloške razmjene” (Norris, 1993:34; Derrida, 1989). On namjerava denuncirati totalitarne politike što su prerusene u nešto progresivno i liberalno. Dakle, cilj poststrukturalizma je subverzija zatvorenosti, a ne pružanje novih autoritativnih recepata za rješavanje etičkih dvojbi. Za Derridu teorijske tvrdnje nisu nikad nevine, one su načini uključivanja, ali i isključivanja. Svrha dekonstrukcije je osloboditi zatomljeno i ukazati na staze skrivenih značenja (Derrida, 1978; Tinker, 2002).

Postmodernističko vraćanje prirodnome i spontanome, što proizlazi iz oslanjanja na Foucaulta, pretpostavlja postojanje zatomljene ljudske esencije zatvorene u kavez moderne uljudnosti. Njezino oslobođenje odvija se kroz dva oblika – ili uz pomoć kognitivne refleksije na razini “proizvedenog subjektiviteta” ili kroz individualističko fokusiranje na “egzistencijalni subjektivitet” (Tinker, 2002). Međutim, drže Best i Kellner (1991), poteškoće Foucaultove intencije proizlaze iz činjenice što nije uspio na zadovoljavajući način pomiriti pomak s tehnologije dominacije prema tehnologijama jastva, jednako kao što i veze između etike, estetike i politike kod njega ostaju zamagljene. Zbog toga nije ni mogao ispuniti zadaću koju si je sam postavio – prikazati interakcije između dvaju tipova Jastva, između konstituiranog i konstituirajućeg Jastva. On jednostavno ne uspijeva priznati, i to je ono što mu Tinker (2002) najviše zamjera, da identitet i ne-identitet uzajamno konstituiraju jedno drugo. Adorno ne upada u tu zamku i njegova je intencija “upotrijebiti snagu subjekta da se prekine varka konstitutivnog suverenog identiteta” (Dews, 1986). Potrebne je “interpretacija suprotnosti” koja zadržava zrnce istine u oba, a ipak ih transcendiraju oblikujući pritom novi identitet. Postmodernisti previđaju ovaj aspekt “negativne dijalektike”, iz čega, smatra Tinker, proizlazi i njihova poteškoća u oblikovanju društveno efikasnoga političkog projekta. Kompenzaciju za ovaj neuspjeh oni iznalaze u epistemološkim pravilima što se stalno perpetuiraju u diskursu neodlučnosti (Laclau, 1996). Ekonomska i politička prilagodljivost postmodernog projekta proizlazi iz činjenice što su ovi autori materijalizirali rizik i tako isključili historijske i socijalne korijene što reproduciraju nesigurnost.

Odvajanjem dijalektike i kulturološkog materijalizma, postmodernistička analiza je samolimitirajuća zbog nekoliko razloga: Najprije, anksioznost i nesigurnost su tretirani kao nešto neproblematično, što je sažeto izraženo u Knightsovoj tezi (1989) da moramo naučiti prepoznati nesigurnost kao konačnu premisu. Potom, iako postmodernisti zahtijevaju analizu što je historijski i institucionalno oblikovana i slobodna od “dualizama” i “totalitarizirajućega”, to je rijetko prisutno u njihovim analizama. Napokon, iz toga slijedi da politička transcendentnost postaje njihov problem (Tinker, 2002).

Radikalna kritička tradicija čini važan korak dalje od “gesti isključenja”, tako što propitivanjem dijalektičkog odnosa između kritičke filozofije i političke prakse, kao metu svoje kritike uzima same prakse i institucije koje isključuju (Tinker, 2000).

Od nove socijalne morfologije prema novom socijalnom djelovanju

Munjevit razvitak informacijskih i komunikacijskih tehnologija potencira, smatra Little (2002), s jedne strane, nagli rast globalne ekonomske integracije, ali s druge kreira nove oblike lokacijskih i funkcionalnih diferencijacija, što dovode do novih nepravdi, budući da su za-

jednice u objema grupama, i nerazvijenima i vrlo razvijenim gospodarstvima izložene pritiscima neposredne konkurencije duž nacionalnih i lokalnih granica. U globalnome gospodarstvu primjerena informacijska i komunikacijska infrastruktura postaje jednako značajna, kao i fizičko mjesto. Odatle, borbe za moć u okruženju informacijskih tehnologija ne proizlaze samo iz ekonomskog razvitka, nego i iz mogućnosti pristupa komunikacijskim kanalima. Centripetalni model produkcije zamijenjen je distribuiranim oblikom, što znači da transnacionalne kompanije moraju donositi kompleksne lokacijske odluke za svaki dio svojega proizvodnog lanca. Razdvajanje proizvodnog lanca dovelo je do stupnja nadzora i kontrole kakav prije nije bio moguć. Distribuirana mreža produkcijskog lanca omogućuje kompleksno prisvajanje tržišta rada od strane razvijenih gospodarstava što vode ove procese. Littlea osobito zabrinjava što u distribuiranoj globalizaciji, proizvodnja intelektualnog kapitala može biti razdvojena od procesa produkcije koji je sve češće marginaliziran. Pritisci na lokalne zajednice vrše se na razini regija i nacionalnih država.

Ono važno što izranja iz tih procesa jest globalna međuovisnost radne snage u informacijskome gospodarstvu. Castells (2000), međutim, nije optimističan glede ovih procesa, dok ja vjerujem da oni posve sigurno otvaraju prostor, ne samo za nove oblike radničkog otpora, nego i za nove metode borbe (Mraović, 2003, 2004). To, dakako, pretpostavlja znatno veću sposobnost radničkog pokreta da se prilagodi mrežnoj logici kao glavnom izvoru socijalne kohezije u globalnome kapitalizmu. U kontekstu regionalizacije svjetskoga tržišta i regionalne koordinacije političkih odnosa, klasna borba podiže se s nacionalne na internacionalnu razinu, što znači da je utemeljeno razgovarati o globalnoj klasnoj borbi i emancipatorskim mogućnostima globalnih radničkih strategija. Kao odgovor na "mit o globalizaciji" moguće je identificirati čitav spektar mnogostrukih, fluidnih, katkad i kontradiktornih odgovora od strane rada i drugih društvenih snaga. Suprotno Castellsu, za koga je kapital fluidan, mobilan i proaktivan, za razliku od radnika koji su samo reaktivni, Munck (2000) iznosi važnu tezu da rad više ne može biti shvaćen kao pasivni recipijent kapitala i državnih strategija. Čini se da je ekonomska globalizacija kreirala zajedničke temelje za radničku borbu u različitim zemljama, te da je kulturna globalizacija smanjila ili relativizirala prethodno velike zapreke i udaljenosti između radničkih pokreta. Odatle, sindikati u svojim strategijama devedesetih godina 20. stoljeća sve više koriste globalne metode, pri čemu radnici iz različitih dijelova svijeta ulaze u konkurenciju kao kolektivni, a ne kao individualizirani resurs (Brown, 2000).

Prema tome, globalizacija je kreirala cjelokupan novi opseg mjesta otpora kapitalizmu i pomogla razvitku cijeloga novog repertoara radničkih strategija i taktika. Podizanje radničkih aktivnosti na razinu internacionalne komunikacije važan je kvalitativni korak u smislu učenja interpretacije jezika zato što sve socijalne borbe i jesu borbe vezane uz interpretaciju na diskurzivnoj razini. Međunarodne radničke organizacije odigrat će veliku ulogu u diskurzivnoj konstrukciji ovoga novog realiteta, pri čemu će internet posve sigurno biti privilegiran medij (Munck, 2000:391).

Nove tehnologije koriste se za implementaciju novih političkih odnosa, što ih Webster (1999) naziva "težno-komunitarizmom", a izranjaju kao alternativa "pojmu privatnog društva" iz doba neoliberalizma. E-komunikacije proširuju mogućnosti konstruiranja mnogostrukih i mijenjajućih *cyber* identiteta i mrežnih odnosa. U tome kontekstu, ima smisla upitati otvaraju li nove informacijske i komunikacijske tehnologije prostor za konstruiranje radikalno drukčijih ljudi i svjetova? Ovo je važno pitanje, osobito ako se primijeni na sindikalni rad i djelovanje. Nove informacijske i komunikacijske tehnologije imaju veliki potencijal i otvorenost prema mnogostrukim glasovima i olakšavaju napore za dalekosežnim promjenama (Hosking, 2002). Za razliku od rane faze informacijskog društva kad se vjerovalo da više informacija reducira neizvjesnost, danas sve više autora (Macintosh, 2002) tvrdi da je obilje informacija zapravo povećava. Živimo u doba prekomjernih i besmislenih informacija kad vladavina svijeta znaka neprestano dovodi do novih vrsta neizvjesnosti. Shodno tomu, postavlja se pitanje uloge informacijskih sustava: Komu informacija služi? Cilj je kritičke holističke prakse transcen-

diranje alijenirajućih učinaka kapitalističke društvene reprodukcije (Gallhofer i Haslam, 2003). Drugim riječima, snaga informacijskih sustava treba se ogledati u činjenju socijalnih realiteta, radije nego u otkrivanju ili davanju smisla nekom prije egzistirajućem realitetu.

Komunikacija u *on-line* zajednicama uporabom tekstualnih signala, "emotikona", potiče mobiliziranje emocionalne energije spram određenog stava koji je u pravilu dio širih procesa socijalne konstrukcije. Svakako je način dizajniranja informacijskih sustava bitno pitanje, osobito koliko se i na kojoj razini akceptira djelovanje ljudskih aktera, što proces razvitka ovih sustava čini manje predvidljivim. Iza dizajna informacije, jednako kao i izbora jezika za implementaciju podataka, stoje svjesne odluke, što su manje vođene tehničkim motivima, a više političkim konzekvencijama. Nove informacijske i komunikacijske tehnologije važni su alati kulture organiziranja, što će posve sigurno dati nove oblike e-demokraciji.

Globalna komunikacija u *cyberspaceu* pozicionirala je dvije grupe aktera na virtualnim mrežama diljem svijeta. S jedne strane, nalaze se aktivisti protuinformacijskih sustava što se bore protiv korporatizacije informacijskih sustava, koja je podjednako na djelu kao što je to i korporatizacija države, a s druge su strane nastojanja korporacija da ove inicijative transformiraju u imidž tvrtke i otupe njihovu političku oštricu. Poslovne organizacije instrumentaliziraju informacijske sustave koristeći ih ne samo u svrhu poslovanja, nego i u svrhu odnosa s javnošću. One motre i proučavaju svoje dioničare (*shareholders*) i dionike (*stakeholders*) zato da steknu ulogu privilegiranog znalca koja će im omogućiti daljnju kontrolu, a ne zato da bi skrbile za društvenu odgovornost. Tako transnacionalne korporacije manipuliraju javnim mnijenjem, pri čemu je stvarni cilj smekšati društvenu kritiku i dati legitimnost poslovnim aktivnostima.

Svrha protuinformacijskih sustava nije kritika pojedinačnih kompanija zbog lošeg ponašanja, nego sustava koji podržava i pomaže da se sebični interesi manjine stavljaju iznad interesa zajednice. Protuinformacijski sustavi omogućuju uzlet socijalne kontrole i čine legitimnima zahtjeve za otvorenosću i transparentnošću što ih pred vlade i korporacijski sektor stavljaju grupe za pritisak i socijalni aktivisti, te tako mijenjaju strukturu korporacijskog izvještavanja. Kao što ističe Crowther (2002), inovativnost *on-line* izvještavanja ogleda se u tome što ono kreira prilike zahvaljujući kojima socijalna kontrola postaje istodobno i trenutna i prijelazna.

Novije strategije za obnovu sindikata ističu uporabu informacijskih i komunikacijskih tehnologija i potrebu razvitka kulture "organiziranja" unutar sindikalnog pokreta, osobito kad se želi potaknuti manje zastupljene skupine da se pridruže sindikatima. Informacijske i komunikacijske tehnologije mogu biti korištene kao alati sindikalnih aktivnosti svih vrsta, što ih podjednako koriste sindikalni vođe, kao i obični članovi i aktivisti. One će posve sigurno preoblikovati sindikalnu demokraciju time što omogućuju distribuirano djelovanje, i to osobito distribuirano vodstvo i organizaciju. Hogan i Greene (2002) ističu da e-oblici sindikalnog regrutiranja, organiziranja, mobiliziranja i vođenja kampanja nude najveće potencijale za potporu sindikalizmu u 21. stoljeću. Oni pružaju veću razinu transparentnosti uporabom "inteligentne revizije" i "funkcija pretraživanja" i reduciraju udaljenost između birokracije i ljudi, što je izazov dominantnim glasovima i hijerarhijskome vodstvu i tako vraća kredibilitet kolektivnom djelovanju.

Zaključci

U središtu je analize pitanje kako poststrukturalistička gledišta mogu pridonijeti produktivnom dijalogu o društvenim promjenama u Europi, čija je intencija novo promišljanje prakse unutar kritičke perspektive. Poststrukturalistička analiza upućuje protuudarac humanističkome gledištu utemeljenome u renesansi na etosu znanosti i napretka, prema kojem autonomno Jastvo počiva u središtu ljudske egzistencije, ozbiljujući sebe proces samospoznaje, što je olakšan uz pomoć građanskih institucija i pravila. Konačan je rezultat to što se, tvrdi

Giddens (1997), humanistički projekt pretvorio u svoju kontradikciju i završio u zatvoru egoizma pridonoseći moralnoj anomiji moderne kulture. Izranjajući kao alternativa kartezijanskoj ideji o autonomnom ego, poststrukturalizam shvaća pojam Jastva kao nečega što je "multidimenzionalno" i "bez središta". Shodno tomu, bilo kakav dualizam između Ja i Dru-goga gubi razlog opstanka jer ovisi o samovoljno povučenim granicama.

U tom kontekstu postaje aktualna Foucaultova (2001) teza: Možda meta današnjice nije otkriti tko smo mi, nego radije *odbiti* što smo mi. Zato se čini da bi etička, socijalna i filozofska zadaća naših dana bila u pokušaju da se individuum oslobodi "duple vezanosti", što se odnosi na simultanu individualizaciju i totalitarizaciju modernih struktura moći. Kontrola društva nad individuumima više nije vođena samo kroz svijest i ideologiju, nego također i u tijelu i s tijelom, pri čemu život postaje objekt moći. Odatle je potreba za poznavanjem tijela izronila je kroz razvitak političkih borbi. Tako je otvoren prostor i za mnoge pozitivne pomake. Prije svega, znanost o čovjeku treba etablirati kroz istraživanje mehanizama moći što okružuju ljudska tijela, djela, i oblike ponašanja. Ideja nije emancipacija istine od svakog sustava moći, zato što istina već jest moć, nego odvajanje istine od bilo kojeg oblika hegemonije.

Neupitno weberovsko povjerenje u "činjenice" oni izazivaju pitanjima o proizvodnji činjenica i vrijednosnim izborima što su napravljeni tijekom njihove identifikacije. Derrida (1998) ističe da se ova stalna "alijenacija" pojavljuje kao nešto konstitutivno. Tako jezik postaje oružje čija je osnovna svrha da uključi "ovo" i isključi "ono". Međutim, upravo to isključivanje čini značenje i vlast inherentno nestabilnima, zato što ih se, kao što ističe Foucault, održava samo uz pomoć dogovora i moći, pa su kao takvi osporivi. Derrida se zalaže za kriterij "logičkog dijaloga i etike otvorene dijaloške razmjene". On namjerava denuncirati totalitarne politike prerusene u nešto progresivno i liberalno.

Tinker (2002) najviše zamjera Foucaultu to što ne uspijeva priznati da identitet i ne-identitet uzajamno konstituiraju jedno drugo. Postmodernisti previđaju taj aspekt "negativne dijalektike", iz čega, smatra Tinker, proizlazi i njihova poteškoća u oblikovanju društveno efikasnoga političkog projekta. Kompenzaciju za ovaj neuspjeh oni iznalaze u epistemološkim pravilima što se stalno perpetuiraju u diskursu neodlučnosti.

Radikalna kritička tradicija čini važan korak dalje od "gesti isključenja", tako što propitivanjem dijalektičkog odnosa između kritičke filozofije i političke prakse, kao metu svoje kritike uzima same prakse i institucije koje isključuju. U borbenoj praksi nužno se mijenja i uloga intelektualaca; oni danas više ne trebaju biti savjetnici. Cilj je kritičke holističke prakse transcendiranje alijenirajućih učinaka kapitalističke društvene reprodukcije.

U mrežnom društvu nova socijalna morfologija otvara prostor novom socijalnom djelovanju:

- U globalnome gospodarstvu primjerena informacijska i komunikacijska struktura postaje jednako značajna, kao i fizičko mjesto. Odatle, borbe za moć u okruženju informacijskih tehnologija ne proizlaze samo iz ekonomskog razvitka, nego i iz mogućnosti pristupa komunikacijskim kanalima. Centripetalni model produkcije zamijenjen je distribuiranim oblikom, što znači da transnacionalne kompanije moraju donositi kompleksne lokacijske odluke za svaki dio svojega proizvodnog lanca.

- Ono važno što izranja iz ovih procesa jest globalna međuovisnost radne snage u informacijskome gospodarstvu. To, dakako, pretpostavlja znatno veću sposobnost radničkog pokreta da se prilagodi mrežnoj logici kao glavnom izvoru socijalne kohezije u globalnome kapitalizmu. Odatle, sindikati u svojim strategijama devedesetih godina 20. stoljeća sve više koriste globalne metode.

Nove informacijske i komunikacijske tehnologije imaju golem potencijal zato što su otvorene prema mnogostrukim glasovima i tako olakšavaju napore za dalekosežnim promjenama. Iza dizajna informacije, jednako kao i izbora jezika za implementaciju podataka, stoje svjesne odluke, što su manje vođene tehničkim motivima, a više političkim konzekvencijama.

Svrha protuinformacijskih sustava nije kritika pojedinačnih kompanija zbog lošeg ponašanja, nego sustava koji podržava i pomaže da se sebični interesi manjine stave iznad interesa zajednice. Tako su informacijske tehnologije moćni alati za potporu sindikalizmu u 21. stoljeću i pridonose razvitku kulture organiziranja unutar radničkog pokreta. E-komunikacije proširuju mogućnost konstruiranja mnogostrukih i mijenjajućih *cyber* identiteta i mrežnih odnosa. U tome kontekstu ima smisla upitati otvaraju li nove informacijske i komunikacijske tehnologije prostor za konstruiranje radikalno drukčijih ljudi i svjetova.

LITERATURA

- Ackroyd, Stephen, Paul Thompson (1999) **Organisational Misbehaviour**. London: Sage Publications.
- Adler, Nancy (1997) **International Dimensions of Organizational Behavior**. Cincinnati: South-Western College Publishing.
- Baudrillard, Jean (2000) **America**. Trans C. Turner, London and New York: Verso.
- Best, Stevem, Douglas Kellner (1991) **Postmodern Theory: Critical Interrogations**. London: The Macmillan Press Ltd.
- Brown, Philip (2000) The Globalisation of Positional Competition?. **Sociology** 34(4):633–653.
- Castells, Manuel (2000) **The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I: The Rise of the Network Society**. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Clark, T., G. Mallory (1996) The cultural relativity of human resource management: is there a universal model? u T. Clark (ur.) **European Human Resource Management**. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 1–33.
- Clegg, Stewart, R. (1992) Modernist and postmodernist organization, u G. Salaman (ur.) **Human Resource Strategies**. London: The Open University and Sage Publications, 156–18.
- Crowther, Dave (2002) **A Social Critique on Corporate Reporting: A semiotic analysis of corporate financial and environmental reporting**. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
- Deetz, Stanley (2000) Describing Differences in Approaches to Organization Science: Rethinking Burrell and Morgan and Their Legacy, u P. J. Frost, A. Y. Levin i R. L. Daft (ur.) **Talking About Organization Science: Debate and Dialogue from Crossroads**. London: Sage Publications, 123–152.
- Derrida, Jacques (1994) **Spectres of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning & the New International**. Trans P. Kamuf, New York and London: Routledge.
- Derrida, Jacques (1996) Remarks on Deconstruction and Pragmatism, u C. Mouffe (ur.) **Deconstruction and Pragmatism**. London and New York. Routledge, 77–88.
- Derrida, Jacques (1998) **Monolingualism of the Other or the Prothesis of Origin**. Trans P. Menah, Stanford: Stanford University Press.
- Dews, Peter (1986) Adorno, Post-Structuralism and the Critique of Identity. **New Left Review** 157: 28–44.
- Foucault, Michel (1980) **Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977**. C. Gordon (ur.), Trans C. Gordon, L. Marshall, J. Mepham & K. Soper, Harlow: Pearson Education.
- Foucault, Michel (1991) **Discipline and Punish**. London: Penguin Books.
- Foucault, Michel (2001) **Power: the Essential Works of Foucault 1954–1984**, J. D. Faubion (ur.), Trans R. Hurley i dr., London: Allen Lane and Penguin Press.
- Foucault, Michel (2002) **The Order of Things, An archeology of the human sciences**. London and New York: Routledge Classics.
- Gallhofer, Sonja, Jim Haslam (2003) **Accounting and Emancipation. Some critical Interventions**. London and New York: Routledge.
- Giddens, Anthony (1997) Interview, **Start the Week, BBC Radio 4**, January 1997.
- Guest, David (1992) Right enough to be dangerously wrong: an analysis of the **in Search of Excellence** phenomenon, u G. Salaman (ur.) **Human Resource Strategies**, London: The Open university and Sage Publications, 5–19.
- Hardt, Michal, Antonio Negri (2001) **Empire**. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.

- Hogan, John, Ane Marie Greene (2002) E-collectivism: On-line Action and On-line Mobilisation, u L. Holmes, D. M. Hosking i M. Grieco (ur.) **Organising in the Information Age**. Aldershot: Ashgate, 57–79.
- Hosking, Diane M. (2002) E-communications and Relational Constructionism: Distributed Action, Distributed Leadership and Ecological Possibilities, u L. Holmes, D. M. Hosking i M. Grieco (ur.), **Organising in the Information Age**. Aldershot: Ashgate, 27–44.
- Jackson, Norman, Pippa Carter (2000) **Rethinking Organisational Behaviour**. Harlow: Pearson Education.
- Kanter, Rosabeth, M. (1990) **The Change Masters: Corporate Entrepreneurs at Work**. London: Unwin Hyman Ltd.
- Kanter, Rosabeth M. (1995) **World Class: Thriving Locally in the Global Economy**. New York: Simone & Schuster.
- Kavanagh, Earon (2002) Epilogue: a Juxtaposition of Virtual Discourse Communities and Organisational Life, u L. Holmes, D. M. Hosking i M. Grieco (ur.) **Organising in the Information Age**. Aldershot: Ashgate, 222–234.
- Knights, David (1989) Risk, Financial Self-discipline and Commodity Relations: an Analysis of the Growth of Life Assurance in Contemporary Capitalism, **Advances in Public Interest Accounting** 2:47–69.
- Knights, David (1990) Subjectivity, power and the labour process, u D. Knights i H. Willmott (ur.) **Labour Process Theory**. London: Macmillan, 297–335.
- Knights, David, H. Willmott (ur.) (1986) **Managing the Labour Process**. Aldershot: Gower.
- Laclau, Ernesto (1996) Deconstruction, Pragmatism, Hegemony, u C. Mouffe (ur.) **Deconstruction and Pragmatism**. London and New York: Routledge, 47–67.
- Leach, Rodney (1998) **Europe: A Concise Encyclopedia of the European Union from Aachen to Zollverein**. London: Profile Books.
- Levitsky, Jacob (ur.) (1996) **Small Business in Transition Economies: Promoting enterprise in Central Europe and the former Soviet Union**. London: IT Publications.
- Little, Stephen (2002.) Distributed Globalisation: Identity, Virtuality and Adjacency, u L. Holmes, D. M. Hosking i M. Grieco (ur.) **Organising in the Information Age**. Aldershot Ashgate, 105–124.
- Mabey, Christopher, Paul Iles (1996) Human Resource Management in the UK: a case of fundamental change, facelift or façade? u T. Clark (ur.) **European Human Resource Management**. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 34–64.
- Macintosh, Norm (2002) **Accounting, Accountants and Accountability: Poststructuralist Positions**. London and New York: Routledge.
- Mouffe, Chantal (1996) Deconstruction, Pragmatism and the Politics of Democracy, u C. Mouffe (ur.) **Deconstruction and Pragmatism**. London and New York: Routledge, 1–12.
- Mraović, Branka (2003) Social audit and accountability in IT management. **Managerial Auditing Journal** 18(3):166–179.
- Mraović, Branka (2004) The Power of Networks: Organising versus Organisation, u D. Crowthe i L. Rayman-Bacchus (ur.) **Perspectives on Corporate Social Responsibility**. Aldershot: Ashgate, 59–82.
- Munck, Ronaldo (2000) Labour and Globalisation: Results and Prospects. **Work, Employment & Society** 14(2):385–393.
- Nietzsche, Friedrich (1976) On Truth and the Lie in an Extra-moral Sense, Trans W. Kaufmann, u **The Portable Nietzsche**. New York: Penguin.
- Nietzsche, Friedrich (1989) **On the Genealogy of Morals**. Trans W. Kaufmann i R. J. Hollingdate, New York: Vintage.
- Norris, Christopher (1993) **The Truth about Postmodernism**. Oxford: Blackwell.
- O'Doherty, D., H. Willmott (2001) Debating Labour Process Theory: the Issue of Subjectivity and the Relevance of Poststructuralism. **Sociology** 35(2):457–476.
- Stiglitz, Joseph E. (2002) **Globalization and its Discontents**. New York and London: W. W. Norton & Company.
- Tinker, T. (2000) Sleepless in Seattle: Farewell Democracy, Hello WTO!. **Electronic Journal of Radical Organisation Theory**, [http://www.mngt.waikato.acnz/ejrot/March 2000](http://www.mngt.waikato.ac.nz/ejrot/March 2000).

- Tinker, Tony (2002) Spectres of Marx and Braverman in the Twilight of Postmodern Labour Process Research. **Work, Employment & Society** 16(2):251–281.
- Webster, F., K. Robins (1999) **Times of the Technostructure: From the information society to the virtual life**. London and New York: Routledge.
- Willmott, Hugh (1990) Subjectivity and the Dialectics of Praxis: Opening up the Core of Labour Process Analysis, u D. Knights, H. Willmott (ur.) **Labour Process Theory**. London: Macmillan, 337–378.
- Willmott, Hugh (1998) Towards a New Ethics? The Contribution of Poststructuralism and Posthumanism, u M. Parker (ur.) **Ethics and Organizations**. London: Sage Publications, 76–121.

SOCIAL CHANGE IN EUROPE: THE RELEVANCE OF POSTSTRUCTURALISM

BRANKA MRAOVIĆ

Faculty of Geodesy
University of Zagreb

In the focus of the analysis is Foucault's (2001) thesis: perhaps the goal of today's world is not to reveal what we are but rather to reject what we are. The "deconstruction" inherent in the poststructuralist analysis looks into the ways in which managerial discourse privileges certain types of values such as feasibility and effectiveness, while excluding, marginalising or instrumentalising others. Pointing out to the partiality of language used to determine the various contents of a "descriptive ethics", for example, an ethical code which aims to establish the power of management as an objective "régime of truth", poststructuralism gives a serious blow to the "descriptive ethics" because it questions its coherence. What radical critical perspective mostly objects to Foucault is that he does not seem to admit that identity and non-identity mutually constitute each other. It is this aspect of "negative dialectics" that is overlooked by postmodernists, which is the reason why difficulties are encountered in creating socially efficient political project. The goal of the critical holistic praxis is to transcend the alienating effects of capitalist social reproduction and the Internet will be a privileged medium.

Key words: TRUTH, DISCOURSE, BIO-POWER, INTERNET